

УДК: 327(497.1:450)"1968/1971"
327.5(5-11)"196/197"

DOI: <https://doi.org/10.31212/2023.novi.horizonti.ziv.257-282>

Др Богдан ЖИВКОВИЋ
Балканолошки институт САНУ, Београд
Научни сарадник, bogdanzivkovic@live.com

Медитеранска димензија југословенско-италијанских односа. Питање Блиског истока у посети Јосипа Броза Тита Италији 1971. године

Апстракт: У овом раду анализирани су разговори о Блиском истоку које је Јосип Броз Тито имао у својој званичној посети Италији марта 1971. године. Рад је превасходно настао на југословенској архивској грађи. Али, уз коришћење релевантне историографске литературе италијанске и српске провенијенције, рад реконструише и блискоисточне и медитеранске политике Београда и Рима.

Кључне речи: Југославија, Италија, Блиски исток, Медитеран, Јосип Броз Тито, Алдо Моро

У периоду након 1945. године посета највишег ранга између Италије и Југославије било је сразмерно мало. Крајем рата Јосип Броз Тито био је у Италији, где је у Казерти, код Напуља, имао чувени саста-нак са Винстоном Черчилем.¹ Ако изузмемо то путовање, које и није било формална посета италијанској држави, једина званична Титова посета Италији догодила се крајем марта 1971. године, када је боравио у Риму и Ватикану.

Маркантна одлика билатералних односа Рима и Београда био је територијални спор. Интензитет и динамика тог спора је варирала, све до коначног решења 1975. године. Територијални спор био је и главни разлог што посета није било много, упркос снажној привредној сарадњи као и релативно пријатељским политичким односима након 1954. године.

И сама Титова посета 1971. године била је одређена територијалним спором. Помак на решавању тог питања створио је предуслове за одржавање посете, територијално питање је и било главна ставка о

¹ Miljan Milkić, *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943-1947*, (Београд: Институт за нову историју Србије, 2012), 51–59.

којој се расправљало у припреми сусрета. Услед територијалног спора посета је умало отказана, а тек када је пронађена компромисна формула по том питању могло је доћи до сусрета у Риму.

Намера овог рада је да помери фокус посматрања југословенско-италијанских односа са територијалног спора. Наиме, узимајући као студију случаја Титову посету Италији 1971. године, овај чланак југословенско-италијанске односе анализира у светлу блискоисточних проблема и медитеранске димензије спољне политике. На такву перспективу навео нас је сам садржај разговора које је југословенски председник имао у Риму. Пошто је са италијанском страном договорено да се током посете не разговара о проблематичној територијалној теми, на чијем се решавању радило далеко од очију јавности, друге теме су доминирале разговорима. Главно питање била је судбина Блиског истока и арапско-израелског сукоба. Циљ овог рада је да покаже како су Блиски исток и Медитеран у периоду од краја шездесетих година XX века постали нови хоризонт југословенских односа са Италијом, фактор који је умногоме те односе почео да одређује, али и значајан аспект југословенске спољне политике у Европи уопште.

Анализи самог тока разговора у Риму претходиће два уводна дела. У првом делу, ослањајући се пре свега на резултате истраживања Саше Мишића,² даће се сумарна анализа билатералних односа у периоду од 1954. до 1971. године, као и детаљнија анализа саме посете у светлу билатералних проблема и односа. У другом уводном делу, на основу резултата српске и италијанске историографије, приказаћемо шире концепције медитеранских и блискоисточних политика Београда и Рима. Након ова два увода, у трећем делу рада детаљно ћемо приказати ток разговора одржаних марта 1971. године у Риму, између Тита и његових италијанских саговорника. На крају, анализа разговора биће сумирана у закључним разматрањима.

Корак на путу ка Осиму. Посета 1971. године и решавање територијалног спора између Југославије и Италије

Године након Другог светског рата, све до потписивања Меморандума о сагласности у Лондону 1954. године, биле су обележене снажним непријатељством двеју суседних држава. У неким моменти-

2 Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975.*, (Beograd: Fakultet političkih nauka, 2018). Уз монографију Саше Мишића ваља поменути и студију Бенедета Закарије, која се истом темом бави из италијанске перспективе (Benedetto Zaccaria, *La strada per Osimo. Italia e Jugoslavia allo specchio (1965-1975)*, (Milano: Franco Angeli, 2018)). Упоредни приказ двеју монографија може се наћи у (Arrigo Bonifacio, Bogdan Živković, „Osimo dalla prospettiva italiana e da quella jugoslava: due nuovi contributi”, *«QUALESTORIA» 1 2019, 177-183*).

ма и на ивици оружаног сукоба, односи Београда и Рима били су изразито лоши услед нерешеног Тршћанског питања и међусобних територијалних аспирација. Споразум у Лондону привремено је решио територијални спор и драстично допринео смањивању тензија у међусобним односима.³ Од те, 1954, године, започиње време све интензивније сарадње, посебно на економском плану. Ситуација је била слична као у међуратном периоду. Економски односи ишли су испред политичких, а размена се заснивала на географској блискости и привредној комплементарности – Италија је извозила индустријске производе, а Југославија сировине.⁴ Неких година Италија је чак била и први спољнотрговински партнер Југославије, а уз то била је и југословенски кредитор и важан индустријски партнер – поготово са уласком ФИАТ-а у Југославију.⁵

На политичком плану било је одређених помака. Рим су посећивали државни секретар за иностране послове, Константин Коча Поповић, потпредседник Југославије, Александар Ранковић, као и 1967. године председник СИБ-а и државни секретар за иностране послове – Мика Шпиљак и Марко Никезић. Са друге стране, у Београд су долазили министар спољних послова Сењи и премијер Моро.⁶ Доласком коа-

-
- 3 Југословенско-италијански односи у годинама од 1945. до 1954, тј. њихов територијални спор, већ одавно су у историографском фокусу. Италијански историчари били су далеко плоднији у писању на ову тему, али вреди поменути и одређене доприносе српске историографије. За више о Тршћанској кризи, између осталог, видети: Dragan Bogetić, Bojan Dimitrijević, *Tršćanska kriza 1945–1954: vojnopolitički aspekti*, (Београд: Институт за савремену историју, 2009); Milkić, *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije*; Federico Tenca Montini, *La Jugoslavia e la questione di Trieste, 1945–1954*, (Bologna: Societa editrice il Mulino, 2020); Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste, 1943–1954*, (Brussels: Éditions de L'Institut de sociologie de L'Université libre de Bruxelles, 1966); Bogdan Novak, *Trieste, 1941–1954: The Ethnic, Political, and Ideological Struggle*, (Chicago: University of Chicago Press, 1970); Diego De Castro, *La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*, (Trieste: Edizioni Lint, 1981); Raoul Pupo, *Fra Italia e Jugoslavia. Saggi sulla questione di Trieste (1945–1954)*, (Udine: Del Bianco, 1989); Massimo de Leonardis, *La "diplomazia atlantica" e la soluzione del problema di Trieste (1952–1954)*, (Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1992); Raoul Pupo, *Guerra e dopoguerra al confine orientale d'Italia, 1938–1956*, (Udine: Del Bianco, 1999); Luciano Monzali, *Gli Italiani di Dalmazia e le relazioni italo-jugoslave nel Novecento*, (Venezia: Marsilio, 2015).
 - 4 За приказ ситуације у међуратном периоду, видети: Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931–1937*, (Београд: Институт за савремену историју, 1987).
 - 5 Саша Мишић, „Југословенско-италијански односи и чехословачка криза 1968. године“, у: *1968 – четрдесет година после*, ур. Радмила Радић, (Београд: Институт за нову историју Србије, 2008), 294; Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu*, 116–125, 202–208.
 - 6 Mišić, *Pomirenje na Jadranu*, 21, 37–61. За нашу тему важно је приметити да је у разговорима са Шпиљком и Никезићем дотакнута и тема Блиског истока. Моро је тада истицао економске потребе Италије, због којих се надао побољшању ситуације на Блиском истоку. Никезић је свом италијанском колеги одговорио да је криза указала на међуповезаност Средоземља, те је било потребно да Рим и Београд сарађују и на овом пољу, тражећи мир на Медитерану (Federico Imperato, „Tra

лиције левог центра на власт у Италији, 1963. године,⁷ чинило се да се отвара простор и за отворенији и садржајнији дијалог двеју страна о замрзнутом граничном питању. Ипак, југословенска страна била је разочарана италијанским претензијама ка целокупној Слободној територији Трста (СТТ). За Београд једино прихватљиво решење било је прихватање де-факто границе успостављене 1954. године. Пошто на италијанској страни није било спремности да се иде у том правцу, статус овог питања био је непромењен до 1968. и нису се отварале нове перспективе и шансе за решење.⁸

Совјетска војна интервенција у Чехословачкој 1968. године донеће и тектонску промену у југословенско-италијанским односима.⁹ Наиме, иако је југословенска страна испрва била у страху да би Италија могла да искористи ову источноевропску кризу и угроженост Југославије од СССР-а, догодило се нешто сасвим супротно. Страхујући од могућности да, директно или индиректно, Москва успостави своју контролу над Југославијом, и изађе на италијанску границу и Медитеран, влада у Риму одлучила је да поправи односе са Београдом и оснажи југословенску сувереност.¹⁰ Почетком септембра 1968. године италијански министар спољних послова Медичи изјавио је југословенском амбасадору Прици да Италија Југославији даје пуну гаранцију да она, ако жели, премести своје трупе са границе према Италији. Овом изјавом започето је суштинско приближавање Југославије и Италије, отварајући процес коначног решавања територијалног спора.¹¹

equidistanza e filoarabismo. Aldo Moro e il conflitto arabo-israeliano", in: *Fra diplomazia e petrolio. Aldo Moro e la politica italiana in Medio Oriente*, a cura di Federico Imperato, Rosario Milano, Luciano Monzali, (Bari: Cacucci editore, 2018), 70).

7 Од 1963. до 1974. године, италијански социјалисти били су део владајуће коалиције са хегемом демохришћанском партијом. Та коалиција назива се левим центром – „centro sinistra”. Више о коалицији левог центра, видети: Umberto Gentiloni Silveri, *Storia dell'Italia contemporanea 1943–2019*, (Bologna: il Mulino, 2019), 63–140; Петар Драгишић, *Шта смо знали о Италији? Погледи из Београда на Италију 1955–1978*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 183–239.

8 Мишић, „Југословенско-италијански односи и чехословачка криза 1968. године”, 304.

9 Напад Варшавског пакта на Чехословачку допринео је и јачању југословенских односа са једном опозиционом партијом у Италији – Комунистичком партијом Италије. Односи Београда и КПИ након 1956. године били су у успону, са врхунцем блискости и пријатељства у другој половини 1970их година. Више о овом феномену, видети: Богдан Живковић, „Од новог помирења до стратешког савеза: односи југословенских и италијанских комуниста од 1962. до Тољатијеве посете јануара 1964. године”, *Историјски записи 3–4/2020*, 121–146; Bogdan Živković, „The Two Last Encounters between Broz and Berlinguer – the Epilogue of an Alliance”, *Balkanica - Annual of the Institute for Balkan Studies, (LIII)*, 273–300.

10 Antonio Varsori, *Dalla rinascita al declino. Storia internazionale dell'Italia repubblicana*, (Bologna: il Mulino: 2022), 355–356.

11 Мишић, „Југословенско-италијански односи и чехословачка криза 1968. године”, 296–300, 311.

Италијанска влада започела је тајне преговоре о територијалном питању. Италијанска страна је у октобру 1968. за преговарачки сто поставила такозвани „пакет“ од 18 тачака, које би требало решити ради остварења споразума. Главна преговарачка новина била је у томе што је Италија коначно показала спремност да се приближи југословенском погледу, те да разговара и о подели СТТ-а.¹² Уз територијално питање, у овом периоду Италија је помагала Југославији и на економском плану – пре свега подржавајући југословенске позиције и интересе у преговорима са Европском економском заједницом (ЕЕЗ).¹³

Најважнији догађај из 1969. године била је посета министра спољних послова, Пјетра Ненија¹⁴ Београду. Током посете разговарало се о неколико тема. Нени је говорио о потреби за ванблоковским споразумом у Европи, улози Југославије у томе, пуној италијанској подршци југословенском суверенитету и, понајвише, о припремама Конференције о европској безбедности и сарадњи (у даљем тексту: КЕБС). Блиски ставови по том питању осигурали су успешност посете, премда Нени није подржао Титов предлог о сличној конференцији за Средоземље, нити је желео да се током посете разговара о територијалном спору.¹⁵

Ненија је на месту министра спољних послова наследио Алдо Моро, али курс према Југославији није промењен. Штавише, Моро је убрзао процес приближавања двеју држава. Алдо Моро је желео да Југославију чвршће веже за Запад, страхујући од два фактора. Са једне стране, прибојавао се јачања совјетског присуства у Медитерану. Са друге стране, као и многи у Италији тог доба, није био сигуран шта ће се са Југославијом десити након Титове смрти.¹⁶ Председник Ђузепе Сарагат је у

12 *Исто*, 304–310

13 Најбољи приказ италијанске помоћи Југославији у ЕЕЗ, видети: Benedetto Zaccaria, *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968–1980*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016).

14 О историји југословенских односа са Ненијем, који су прешли пут од спорења око Трста након рата, до савезништва и чак југословенског финансирања његове партије крајем педесетих, видети: Саша Мишић, „Не може се више поновити 1948. година! Југославија и италијански комунисти и социјалисти 1957–1962.“, *Токови историје* 2/2022, 153–185.

15 Mišić, *Pomirenje na Jadranu*, 81–93. Зачудо, Ненијев наследник на месту министра спољних послова, Алдо Моро, имаће поглед сличан југословенском по питању организације конференције за Медитеран. Наиме, током свог мандата Моро је пропагирао идеју организовања својеврсног КЕБС-а за Медитеран (Varsori, *Dalla rinascita al declino*, 344–348; Luciano Monzali, „Aldo Moro e la politica estera italiana (1963–1978)“, in: *Fra diplomazia e petrolio. Aldo Moro e la politica italiana in Medio Oriente*, a cura di Federico Imperato, Rosario Milano, Luciano Monzali, (Bari: Cacucci editore, 2018), 29).

16 Massimo Bucarelli, „Il problema del confine orientale nella politica estera di Aldo Moro“, in: *Aldo Moro nell'Italia contemporanea*, a cura di Francesco Perfetti, Andrea Ungari, Daniele Caviglia, Daniele De Luca, (Firenze: le Lettere, 2011), 485–509. Monzali, „Aldo Moro e la politica estera italiana (1963–1978)“, 23–24.

пратњи Мора посетио Југославију октобра 1969. године. Разговор се водио око истих тема као са Ненијем, али је југословенска страна у овој посети јаче истицала отворена и проблематична питања између двеју земаља. Пошто председник Италије нема спољнополитичке ингеренције, у тим тренуцима реч је преузимао Моро и општим констатацијама избегавао те теме. Као одговор на то Јосип Броз Тито је на конференцији за штампу поменуо да су односи такви да постоји могућност да се разговара и о темама које су до тада прескакане (експлицитно помињући границу). Иако то није изазвало јаке реакције у италијанској јавности, јасно је да је Југославија желела да коначно реши територијални спор и у том правцу је јаче притискала Италију. Следећа, 1970, година је била обележена унутрашњом кризом у Италији (смене влада), што је довело до одређеног застоја, па се узвратна Титова посета одлагала више пута све док није заказана за децембар 1970.¹⁷

Територијални спор био је за југословенску страну кључно питање у припреми посете. На крају, италијански концепт је превладао – неформално су дата уверавања да нема територијалних амбиција, а формално је остао статус кво, уз подстицање коначног решавања у ближој будућности. Упркос томе што ни датум посете ни услов ћутања о граници нису одговарали Јосипу Брозу Титу,¹⁸ југословенска страна је проценила да јој је у том тренутку важније пријатељство Италије по другим питањима, него дефинитивно разграничење, и прихватила италијанске услове.

Неспремност италијанске стране да се коначно и формално правно одрекне територија које су биле под југословенском контролом, Београд је приписивао различитим мотивима. Један од њих, било је преживело фашистичко наслеђе.¹⁹ Југословенске власти ипак су биле на бољем трагу када су се фокусирале на питање иредентистичких организација, које су биле далеко релевантнији чинилац по овом питању.²⁰ Наиме, у фрагилној италијанској демократији, сваки глас је био изузетно важан.²¹ Стога власти нису могле да ризикују и, одричући се

17 Mišić, *Pomirenje na Jadranu*, 94–115.

18 Архив Југославије (АЈ), Фонд 837, Кабинет председника Републике, (КПР), I-2/48-90, Забелешка у вези са позивом Председника Републике да посети Италију.

19 АЈ, 837, I-2/48-90, Запис о разговору Председника Тита и друга Сергеја Крајгера са представницима Словеначке заједнице у Италији у Риму 26. марта 1971. године, 4.

20 АЈ, 837, I-2/48-90, Дјелатност иредентистичких организација Далмације и Истре у Италији.

21 Италијанском политиком владало је неписано правило искључивања комуниста из власти, такозвани *conventio ad excludendum*. Пошто су италијански комунисти били веома снажни и њихови изборни резултати током Хладног рата расли, све коалиције састављане од осталих актера владале су на релативно танкој већини. За више о природи италијанске демократије у периоду од 1945. до 1991. године видети, између осталог: Miodrag Lekić, *Istorija Italije : od Kavura do Montija (1861–2011)*, (Beograd: Smart studio, 2013); Драгишић, *Шта смо знали о Италији?; Italy*

од територија на источном Јадрану, изгубе гласове италијанских избеглица из Југославије.²²

Југословенска страна није са задовољством гледала на италијанску неспремност да се коначно формално реши територијални спор. Ипак, мотиви да се такав италијански наступ толерише најбоље су сажети у речима Јосипа Броза Тита у разговору са припадницима словеначке националне мањине у Италији. Југословенски председник тада је рекао да је Италија важан југословенски партнер у Средоземљу и у економији.²³ О економским разлозима излишно је више говорити. Са друге стране, важно је споменути југословенски спољнополитички фокус на Медитеран. Радило се о простору који је виђен као значајан за мир у Европи, што је била преокупација тадашње југословенске дипломатије која је припремала КЕБС. У литератури је примећен значај Средоземља за Титов поглед на Европу,²⁴ а такав значај се види и из тока разговора у Риму који ће касније бити описани. Такође, како су анализе ДСИП-а опомињале, било је потребно билатерално решавати ове проблеме, и што пре. У супротном, југословенска дипломатија била је уверена, претило је мешање са стране. Стога свако заоштравање односа са Италијом било је ризик који је водио утицају других, што се желело избећи по сваку цену.²⁵

Иако је, на крају, југословенска страна пристала на италијанске предлоге и Тито је посетио Рим, процес организовања сусрета није прошао без озбиљних сметњи. Посета је чак у једном тренутку и била одложена због кризе у односима. Наиме, све до пред крај 1970. године остваривани су значајни искораци у односима и решавању територијалног спора. Тајни преговори двојице стручњака, Звонка Перишића и Бан Луиђи Милези Феретија,²⁶ ишли су у добром смеру, иако уз карактеристично већи ентузијазам Београда него Рима.²⁷ Последњег дана

since 1945, ur. Patrick McCarthy, (Oxford: Oxford University Press 2000); Gentiloni Silveri, *Storia dell'Italia contemporanea; Varsori, Dalla rinascita al declino.*

22 Monzali, „Aldo Moro e la politica estera italiana (1963–1978)”, 39.

23 АЈ, 837, I–2/48–90, Запис о разговору Председника Тита и друга Сергеја Крајгера са представницима Словеначке заједнице у Италији у Риму 26. марта 1971. године, 3.

24 Љубодраг Димић, „Јосип Броз Тито и ’Југословенски поглед на Европу’”, у: *Југославија у Хладном рату*, ур. Александар Животић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2010), 183.

25 АЈ, 837, I–2/48–90, Информација о унутрашњој ситуацији и спољној политици Италије и билатералним југословенско-италијанским односима (поводом посете Председника Републике и другарице Броз Италији), Београд, 22.3.1971, 9.

26 Милези Ферети био је познат у италијанском министарству спољних послова као неко ко је заступао чвршћи став према Југославији, и желео више територијалних уступака од стране Београда (Luciano Monzali, *La diplomazia italiana dal Risorgimento alla Prima Repubblica*, (Milano: Mondadori, 2023), 293).

27 АЈ, 837, I–2/48–90, Информација о поверљивим разговорима за евентуални глобални споразум о отвореним питањима између Југославије и Италије, 9.10.1970; Исто, Информација о поверљивим разговорима за евентуални глобални споразум

ноембра 1970. године, зарад финализације договора пред посету, у Милану су се срели Роберто Дучи, генерални директор италијанског министарства спољних послова,²⁸ и Антон Вратуша, заменик југословенског државног секретара за иностране послове. Дучи и Вратуша су се сагласили да се прихвати италијански предлог, резервисаније природе, по коме се тајни преговори још увек не би формализовали и о њима се не би говорило на сусретима у Риму.²⁹ Постигнувши овај договор, више није било сметњи остваривању посете југословенског председника Јосипа Броза Тита италијанској престоници 10. децембра 1970. године.

Само неколико дана касније, 5. децембра 1970. године, дошло је до рапидног погоршања односа и отказивања посете. Разлог лежи у Моровим одговорима на посланичка питања. Наиме, два неофашистичка и један демохришћански посланик поставили су званична питања влади, захтевајући појашњење да ли су истините гласине да Југославија тражи од Италије одрицање од суверенитета над зоном Б, да се о томе разговарало и да ће се о томе разговарати током предстојеће посете. Министар спољних послова Моро им је у писменој форми одговорио да то није истина (као што је и саопштено штампи да то неће бити тема разговора) и да ће остати при потребној чврстости по питању суверенитета над том територијом. Кризу у односима и југословенско заостравање је пре свега изазвао цитат којим је Моро завршио сва три одговора и који је био у противуречности са уверавањима која је Југославија добијала да Италија нема никаквих територијалних аспирација – наиме, Моро је писао да: „никакво одрицање од **легитимних националних интереса** с наше стране неће бити узето у разматрање” (подвучено – Б. Ж.).³⁰

Такве изјаве су у Београду примљене са изразитим незадовољством. Стога је југословенска одлука била да се посета откаже. У до-

о отвореним питањима између Југославије и Италије, 5.10.1970; *Исто*, Информација о поверљивим разговорима о граници и другим отвореним питањима с Италијом, 24.11.1970; *Исто*, Државни секретаријат за иностране послове II управа Стр.пов.50/70; *Исто*, Радни папир Строго поверљиво; *Исто*, Индиција о карактеру споразума.

28 Роберто Дучи био је међу најмоћнијим каријерним дипломатама у италијанском министарству спољних послова тих година. Од 1964. до 1969. био је и италијански амбасадор у Београду. У погледу политике према Југославији, Дучи се издвајао благонаклоним ставом, и био је уз министра Мора један од најзаслужнијих за побољшање односа и склапање Осимских споразума 1975. године. О дипломатској каријери Дучија и његовим погледима на Југославију, видети: Monzali, *La diplomazia italiana*, 253-312.

29 АЈ, 837, I-2/48-90, Информација – Разговор заменика државног секретара друга А. Вратуше са генералним директором Министарства иностраних послова Италије, амбасадором Дучијем.

30 АЈ, 837, I-2/48-90, Број 001/2419; *Исто*, Број 001/2418; *Исто*, Број 001/2417.

ношењу такве одлуке посебну улогу имао је словеначки фактор у југословенском руководству. Како је приметио и анализирао Саша Мишић, не само у доношењу одлуке о отказивању посете, већ и генерално у формирању југословенске политике према Италији, словеначко руководство било је најрадикалнији актер, често притискајући и самог Тита и тражећи од њега да заузме чвршћу политику према Риму.³¹

Како би разрешио ову кризу коју је својим изјавама изазвао, министар спољних послова, Алдо Моро, преузео је иницијативу. Прво је, 21. јануара 1971. године у италијанском парламенту рекао да Италија поштује МОС. На тај начин, имплицитно се одричући претензија ка Зони Б СТТ-а, Моро је у извесној мери санирао негативне последице своје децембарске изјаве и отворио простор за поновно приближавање Југославији. У ту сврху 9. фебруара 1971. године у Венецији се сусрео са својим југословенским колегом Мирком Тепавцем. Сврха разговора била је да се темељно продискутује територијални спор, како би се посета остварила и током разговора у Риму избегла дебата по том питању. У разговору је било и повишених тонова, пре свега са Тепавчеве стране. Али, увидевши да италијанска страна није спремна на озбиљније уступке, две делегације су се само уопштено договориле да се убрза са радом на решењу између Перишића и Милези Феретија. У саопштењу за штампу изнето је да обе стране желе скору посету Јосипа Броза Тита Италији и да се на састанку говорило о проблемима пограничног становништва (не помињући гранично питање).³²

У наредним дипломатским контактима потврђено је да се о граничном спору током посете неће разговарати³³ и до посете је коначно и дошло 25. марта 1971. године. Тог истог дана једини пут је и поменуто територијално питање – у неформалном разговору у четири ока између председника Тита и Сарагата. Сарагат је уверавао југословенског председника да је решење овог спора било само питање времена и опортуног момента, и да нико у италијанској власти не спори де-факто стање на терену, те нема територијалних аспирација.

31 Saša Mišić, „Poseta Josipa Broza Tita Italiji 1971. godine”, у: *Tito – viđenja i tumačenja*, ur. Olga Manojlović Pintar, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 507, 513. У том погледу илустративан је и један новински чланак Силва Деветка, секретара Комисије за међународне односе при словеначкој скупштини. Дан пре него што ће посета заиста бити остварена, 24. марта 1971, Деветак је врло отворено и непопустљиво писао о територијалном спору, уз многе замерке италијанској страни (АЈ, 837, I–2/48–90, Како ојачати суседство).

32 АЈ, 837, I–2/48–90, Забелешка о разговорима између државног секретара за иностране послове Мирка Тепавца и министра иностраних послова Алда Мора у Венецији, 9.2.1971.

33 АЈ, 837, I–2/48–90, Забелешка о разговору Николе Мандића, начелника Управе за Западну Европу са министром-саветником италијанске амбасаде у Београду Бриганте Колоном, 11.3.1971; Исто, Забелешка о разговору заменика државног секретара др Антона Вратуше са италијанским амбасадором Ф. Трабалц-ом, 12.3.1971.

Посебно опрезна била је италијанска страна јер је Моро био вероватан кандидат за следећег председника, те се морао пажљиво односити према тако осетљивим питањима. Југословенски председник показао је разумевање за ту посебну ситуацију у италијанској политици, али и нагласио да Југославија очекује убрзање решавања овог питања, што је значајно не само за два народа, већ и за европски мир и стабилност.³⁴

Југословенски и италијански погледи на Медитеран и Блиски исток – борба за море мира и сарадње

Да би се разумео југословенски поглед на Медитеран и природу Титове посете Риму, важно је укратко објаснити промене у европској политици Југославије тих година. Крај шездесетих година двадесетог века један је од преломних момената у историји југословенске дипломатије. Са једне стране, након интервенције у Чехословачкој државни врх био је уверен да је наступила једна од највећих опасности по независност Југославије још од 1945.³⁵ Таква ситуација поставила је као императив снажнију спољнополитичку активност Београда у Европи. Са друге стране, југословенска дипломатија уочила је и да су односи међу европским државама добили једну нову динамику и снагу, након раније петрификоване блоковске поделе континента. Таква промена и снажнија сарадња није била виђена од времена подизања Берлинског зида. Последишно, нова динамика европских односа такође је наметала потребу за активнијом спољном политиком у Европи. Јачање активности Београда у том контексту осмишљено је као покушај да се искористи јединствена прилика за успостављање југословенског места и утицаја у турбулентним временима које носе промене, ризичне и перспективне у исто време.³⁶ Југославија, као земља незаштићена пактовима и блоковима, није имала луксуз да у таквом времену остане пасивна. Стога, препознајући природу међународних односа тог доба, ојачала је контакте на европском континенту, насупрот раније политике усредсређености на друге делове света.³⁷

34 АЈ, 837, I-2/48-90, Забелешка о разговору Председника Републике са Председником Републике Италије Ђ. Сарагатом 25. марта 1971. године у Риму.

35 Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1969/1971.*, (Београд, Jugoslovenska revija: 1984), 9; Љубодраг Димић, „Година 1968 – исходиште нове југословенске спољнополитичке оријентације”, у: *1968 – четрдесет година после*, ур. Радмила Радић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008), 360.

36 Димић, „Јосип Броз Тито и 'Југословенски поглед на Европу'”, 183-185.

37 Димић, „Јосип Броз Тито и 'Југословенски поглед на Европу'”, 194; Драган Богетић, „Југославија између Истока и Запада”, у: *Југославија у Хладном рату*, ур. Александар Животић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2010), 21-23.

Један од основних принципа југословенске дипломатије – отпор хегемонији суперсила и њиховој монополизацији крупних светских питања – примењен је и у европској политици Београда. Таква политика се намеравала спроводити, пре свега, превазилажењем блоковских оквира. Наиме, југословенска перцепција била је да су биполарни оквири наметнути средњим и мањим државама, а не израз њихових аутономних политичких тежњи. Стога је намера Београда била да у контактима са тим државама подстиче њихову већу аутономију и ванблоковски ангажман. Југословенска кључна тежња била је да избегне ситуацију у којој би два блока решавала питања од којих зависи опстанак Југославије. Алтернатива томе била је у припреми једног форума на коме би глас малих имао већу тежину и где суперсиле не би могле да намећу своје мишљење. У таквом оквиру, Југославија би имала боље могућности да одбрани своју егзистенцију. Управо то је била политика која је водила Тита у његовој интензивној европској активности када је обишао двадесет и четири земље континента у само три године. Током сусрета са европским лидерима, југословенски председник желео је да сондира реалне могућности и снаге за самостална и ванблоковска деловања на континенту. Титов главни циљ био је да предстојећи КЕБС не буде фарсичан, форум за сукоб блокова, већ квалитативно нови догађај у европским односима. КЕБС је, у његовој перспективи, требало да буде платформа која би омогућила да се чује што више аутохтоних националних гласова и на којој би била могућа већа улога малих држава. У југословенској визури превазилажење блокова сматрало се предусловом аутохтоног и сувереног одлучивања држава о сопственој будућности.³⁸

Италијанска политика према Европи, али и спољна политика уопштено, умногоме је била различита од југословенске. Послератна Италија је на међународном плану била изузетно оптерећена хипотеком фашизма. На унутрашњем плану владале су непомирљиве поделе између два политичка пола – десног пола, који је био католички и демохришћански; и левог пола, на коме су најснажнији били комунисти. Победом десне опције Италија своју политику и опстанак тесно везује за САД и НАТО, у том оквиру налазећи најбољу заштиту својих виталних интереса. За очување либералне демократије унутар државе, али и за очување иоле релевантне спољнополитичке улоге (наспрам нпр. старог медитеранског такмаца Француске) једина је могућност била савез са САД.³⁹ Стога Италија, нераскидивим нитима везана за једну

38 Димић, „Јосип Броз Тито и 'Југословенски поглед на Европу'”, 190–205.

39 John L. Harper, „Italy and the world since 1945”, in: *Italy since 1945*, ed. Patrick McCarthy, (Oxford: Oxford University Press 2000), 97–99. Видети одличан есеј Лучана Монзалија о томе зашто је савезништво са САД било једини рационални избор италијанске дипломатије након пораза у Другом светском рату (Monzali, *La diplomazia italiana*, 167–182).

суперсилу и једна од најзависнијих савезница САД у Европи, и није држава од које би се очекивала аутономнија и аутохтонија спољна политика, слична југословенској.

Али, како и историографија и тадашње анализе ДСИП-а показују, постојало је једно поље на којем је Италија покушала да гради своју активнију улогу и за које је била животно заинтересована. То поље било је медитеранска политика, простор где се Италија надала да ће бити предводница целокупног западног света, водећи његову политику и повезујући га са арапским светом. Алдо Моро је предводио талас таквог ангажмана, антиципирајући јачу активност осамдесетих година, коју ће водити социјалистички премијер Бетино Кракси.⁴⁰ Иако је Аминторе Фанфани први политичар који је посветио већу пажњу Средоземљу у италијанској спољној политици, Алдо Моро је наставио са тим ангажманом и истакао се посебним фокусом на Медитеран. У Моровој стратегији Медитеран је био важан и због унутрашње-политичких разлога. Филоарапске тенденције Морове политике нису биле усмерене само ка арапским земљама, већ и ка италијанској левици и остваривању националног јединства, што је била кључна тенденција Морове политичке каријере.⁴¹

Испрва, италијанска дипломатија наследила је од државе Савоја већи фокус на континентални простор, занемарујући Средоземље.⁴² Али временом се све више окретала ка Медитерану. Можда и преломна тачка по овом питању била је 1956. година, када проблеми Медитерана и Блиског Истока почињу да постају централни у међународној политици и активности Италије.⁴³ Италија је не само географски блиска арапском свету, већ је и енергетски била зависна од тих држава. На пример, петину својих енергетских потреба Италија је задовољавала само из Либије.⁴⁴ Стога, није чудо што је сукоб 1967. године реактивирао италијанску дипломатију на Медитерану, у напору да се сачувају национални интереси. У питању је била регија која је за сваку владу у Риму носила контрадикторност и изазове. Са једне стране Италија је била везана савезништвом са САД. Са друге стране, природни италијански савезници на Средоземљу били су Арапи.⁴⁵

Ипак, та двојност италијанске позиције релаксирана је америчком подршком. Крајем септембра 1970. године амерички председник Никсон посетио је Рим. У разговору са италијанским председником Сарагатом Никсон је дао значајну улогу Италији на Медитерану. У том

40 Harper, „Italy and the world since 1945”, 104–107; 170, 175.

41 Monzali, „Aldo Moro e la politica estera Italiana (1963–1978)”; Imperato, „Tra equidistanza e filoarabismo”.

42 Monzali, *La diplomazia italiana*, 22.

43 Monzali, *La diplomazia italiana*, 159.

44 Varsori, *Dalla rinascita al declino*, 346.

45 Imperato, „Tra equidistanza e filoarabismo”, 72.

контексту амерички председник је чак рекао да „чизма може још увек да удари“. Амерички амин додатно је ојачао италијанску активност на Медитерану у то време, те је Титов долазак у Рим следио непосредно након серије Морових посета на Блиском истоку, закључно са посетом Тел Авиву непосредно пред долазак југословенског председника.⁴⁶ Те посете биле су обележене филоарапском тенденцијом у спољној политици Мора, која се тада појавила и почела да снажније дефинише италијански поглед на Средоземље.⁴⁷

У складу са југословенском перцепцијом да је италијанска самосталност остваривана највише на овом пољу, разговори током посете ће се пре свега водити о блискоисточној кризи. Иако две стране нису имале исти поглед на арапско-израелски сукоб (Италија је имала политику активне еквидистанце, те је Београду замерала претеране симпатије за арапске државе, а Вашингтону наклоњеност Израелу),⁴⁸ важно је истаћи да је управо то питање давало највише простора за ванблоковски разговор и налажење партикуларних и националних интереса код Италије, упркос њеној верности НАТО савезу. Да се послужимо изразом који је Алдо Моро користио у разговорима, то је била „пукотина“ у тврдом блоковском ставу Италије и самим тиме шанса за југословенску дипломатију, чији је циљ био ванблоковски дијалог у Европи.

Питање Медитерана је било од изразитог значаја у југословенској политици према Европи. Југословенски став био је да нема мирне Европе без мирног Медитерана.⁴⁹ Практичну вредност тог начела и значај стабилног Медитерана за југословенски суверенитет најбоље су показивали догађаји након арапско-израелског рата 1967. године. Са једне стране, тај конфликт је пружао простор за даљи продор САД на Медитеран, што је изазивало велики страх код Јосипа Броза Тита.⁵⁰ Јачање присуства једне суперсиле у региону коме припада и Југославија само је сужавало маневарски простор Београду. Са друге стране, рат је оснаживао и присуство друге суперсиле на Средоземљу. Совјетски продор ка Медитерану је још директније погађало Југославију, која је стајала као територијална препрека на том путу. Страх од таквог продора СССР-а постао је снажнији након совјетске интервенције у Чехословачкој и њених импликација по југословенски суверенитет.⁵¹

46 Varsori, *Dalla rinascita al declino*, 334–347.

47 Monzali, *La diplomazia italiana*, 368.

48 AJ, 837, I–2/48–90, Информација о Италији и југословенско-италијанским односима (резиме монографије ДСИП-а), 3.12.1970, 7.

49 Димић, „Јосип Броз Тито и 'Југословенски поглед на Европу'“, 183.

50 Dragan Bogetić, Aleksandar Životić, *Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967*, (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2010), 134.

51 Mićunović, *Moskovske godine 1969/1971.*, 82–83; Димић, „Јосип Броз Тито и 'Југословенски поглед на Европу'“, 193, 196.

Југословенска спољна политика била је дубоко инволвирана у израелско-арапски сукоб.⁵² Иако је у почетку сукоба Београд безрезервно стао уз арапску страну, југословенска дипломатија је постепено сазревала по овом питању, продубљујући ставове и формирајући платформу за решење сукоба која би потенцијално могла да окупи обе стране. Оваква активност наилазила је на отпоре са више страна. Суперсиле су се прве успротивиле југословенској медијацији. Амерички председник Линдон Џонсон истицао је застарелост југословенских предлога и нудио америчко-совјетску платформу за решење кризе на Блиском истоку. Москва је са друге стране рушила југословенски престиж у арапском свету, нудећи више од несврстане спољне политике и бивајући њен такмац и алтернатива. Отпор је долазио и од самих Арапа, који су тешко прихватили компромисне предлоге југословенске стране, у свом радикализму не одустајући од војних решења. Тито је у разговорима у Риму 1971. године истицао компликованост југословенске позиције. Његова жеља била је да тиме подвуче своје заслуге за приближавање мирољубивом решењу. Временом, Југославија је повратила одређене позиције у арапском свету. Египатски челници хвалили су Титове корисне савете, и показивали пријатељски однос. Крајем 1967. године југословенска активност у проналажењу решења ће се променити Резолуцијом 242 Савета безбедности УН. Резолуција је у Југославији оцењена као добар корак, иако није испуњавала основни југословенски захтев – повлачење Израела на предратне границе. Од тог момента Београд је престао са израђивањем платформи и прешао на тиху дипломатију и широке контакте по целом свету поводом блискоисточне кризе. Следећа година, 1968, донеће битне догађаје (пре свега интервенцију у ЧССР, али и догађаје на Далеком истоку) који ће фокус југословенске дипломатије полако померати са Блиског истока на друге теме.⁵³

Хиљаду деветсто шездесет и осма година донела је и балансира није односе Југославије са два супротстављена блока. Почетком сукоба, покушавајући да подржи своје арапске савезнике, Југославија је

52 Италијански извори указују да је и у Риму Београд био перципиран као једна од најрелевантнијих међународних адреса када се ради о блискоисточним питањима. Наиме, о томе нам сведоче неки од најважнијих телеграма из 1970. године, у којима се дефинисала државна италијанска спољна политика по овом питању. Ти телеграми су слати на неколико адреса италијанских амбасада по свету. Уз регионалне блискоисточне престонице, на списку прималаца било је само још неколико амбасада, искључиво великих сила. Београдска амбасада редовно је била прималац ових телеграма (*Fra diplomazia e petrolio. Aldo Moro e la politica italiana in Medio Oriente*, a cura di Federico Imperato, Rosario Milano, Luciano Monzali, (Bari: Cacucci editore, 2018), 246-254)).

53 Александар Животић, „Југославија и блискоисточна криза 1967-1968. године”, у: *1968 – четрдесет година после*, ур. Радмила Радић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008), 59-65.

неизбежно клизила у савез са Источним блоком – услед подршке тог блока Арапима; због понашања САД у Вијетнаму; због сродних идеолошких начела из којих је и перспектива кривца била иста: амерички империјализам се сматрао одговорним за кризу.⁵⁴ Совјетска војна интервенција у Чехословачкој нагло је прекинула тај процес приближавања Југославије источном блоку, поновно подижући меру екви-дистанце у спољној политици Београда.⁵⁵

Разматрање блискоисточне кризе и питања Медитерана током посете Јосипа Броза Тита Риму

Разматрање ситуације на Медитерану, прецизније кризе на Блиском истоку, било је централно питање и најплодоноснији аспект Титових разговора у Риму. Размене ставова биле су засноване на аутономним погледима на Блиски исток, не на блоковским догмама, како је југословенска дипломатија и желела да расправља о овом и другим питањима. По осталим спољнополитичким темама италијански представници нису имали тако аутохтоне ставове. Када се разговарало о припремама КЕБС-а, њихова порука била је слична америчкој. Наиме, исказана је жеља за успоравањем припрема, насупрот југословенској тежњи за што бржим одржавањем конференције.

Током посете, југословенски председник имао је више разговора – званични сусрет двеју делегација 26. марта и незваничне разговоре са председником Сарагатом и премијером Коломбом 25. и 26. марта. Уз ове разговоре са италијанском страном, Тито је имао разговоре и са делегацијом УАР-а, која је у то време била у Италији, као и са представницима словеначке националне мањине у Италији. Питања Блиског Истока и Медитерана разматрана су током разговора двеју делегација 26. марта (посебно у другом делу разговора, где се са Мором дискутовало само о овим питањима) и у разговору са делегацијом УАР-а 27. марта (у коме се, природно, само о овој теми и разговарало).

На првом званичном састанку⁵⁶ са обе стране су учествовале делегације у пуном саставу. Састанак је био посвећен, како је премијер Коломбо на почетку навео, међународним проблемима са акцентом на Европи и Медитерану. Разговор је са југословенске стране водио Тито, а са италијанске Сарагат и Коломбо. У току разговора Тито се често позивао на своје разговоре са председником Никсоном. Вероватно је логика југословенског председника била заснована на очекивању да,

54 Bogetić, Životić, *Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967*, 8, 133, 137, 167.

55 Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*, (Beograd: Arhipelag, 2014), 309–383.

56 АЈ, 837, 1–2/48–90, Забелешка о разговорима Председника Тита и Сарагата, 26. марта 1971. године у Риму.

као блиски савезници САД, Италијани лакше могу да прихвате југословенске ставове ако су они били неконтроверзни за Вашингтон.

Говорећи о проблему Медитерана, Тито је истакао да су Медитеран и Блиски исток, као и сукоби интереса суперсила, извори опасности у Европи. Прво је говорио о проблему присуства суперсила са својим морнарицама на том простору. Југословенски принципијелни став био је да ниједна сила нема право да буде присутна на Средоземљу. Тито је поновио неке ставове које је изложио и Никсону: да се силе на медитеранском простору понашају као да је њихов, иако су од њега врло далеко, и да мало брину шта о томе мисле приобалне земље. Поновио је и став да су неосновани амерички приговори на присуство совјетске морнарице на Медитерану, која је ту дошла да брани незаштитене Арапе, јер је морнарица САД била присутна пре совјетске.

Након тога, Тито је говорио о својој улози у формирању мирољубиве политике УАР-а. Наиме, истицао је своје заслуге за флексибилнију политику према Израелу, који је сада општепризната стварност, и за одустајање од прокламоване жеље за његовим уништењем. Заузимање таквог става уследило је након његових савета током посета УАР-у, Сирији и Ираку, а Тито је посебно нагласио да ти савети нису испрва лако прихваћени. Истакао је задовољство што УАР остаје на том курсу, упркос непопустљивости Израела. Истичући своје заслуге, југословенски председник се осврнуо и на југословенско приближавање источном блоку у моментима избијања кризе, оправдавајући то одговорношћу према жртвама агресије, тј. жељом да умири сукоб и спречи агресора да ужива у исходу своје агресије.

На крају излагања, Тито је помињао и утиске из Каира. Посебно је желео да акцентуира мирољубивост арапских држава, која им је и донела симпатије у свету, наспрам непомирљивије политике Израела. Доказом мирољубиве политике сматрао је и план УАР-а о отварању Суеца, који је као контрауступак предвиђао израелско повлачење.⁵⁷ Али југословенски председник је завршио и са једном опоменом о лимитима арапске мирољубиве политике. Наиме, југословенски председник навео је да ако арапска мирољубивост не добије одговарајућу подршку прети велика опасност да радикалне арапске струје наметну другачија решења кризе. Између осталог и Никсон га је молио да помогне у очувању мирољубивости Арапа, а то је, како је Тито истакао, могуће само уз адекватну подршку других земаља тој политици.

57 Генерална оцена Тита од почетка сукоба била је да је Суец главни капитал УАР-а у овој кризи (Bogetić, Životić, *Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967*, 152); Крајем марта 1971, као што видимо у овом разговору, југословенски председник је и даље томе придавао значај, али је битнијим сматрао арапско прихватање и израелско одбијање Јаринговог (Гунар Јаринг, специјални изасланик генералног секретара ОУН) плана.

Председник Сарагат је прескочио питање Медитерана, истичући већи значај питања европског континента. После Сарагата говорио је премијер Коломбо. Заложил се за политичко решење криза на Блиском истоку и у Индокини, о чему нема много времена да говори, али и истакао Морову активност на Блиском истоку у том правцу. На крају, уз Сарагата, Коломбо је одао признање Јосипу Брозу Титу за мирољубиву активност на Медитерану и Блиском истоку и обећао италијанску подршку у томе.

Након пленарног састанка, разговор се наставио са скраћеним делегацијама,⁵⁸ и то је била прилика да Моро изложи своје утиске из посете Израелу и коментарише те утиске са Титом. Моро је у разговору био фокусиран на излагање могућности приласка израелској страни и привољавања Тел Авива на преговоре, иако је у глобалу показивао сагласност са генералним оценама југословенске стране. Док је у разговорима са југословенском страном Моро желео да буде конструктивнији према Израелу, његови интимни погледи на ситуацију у Тел Авиву били су негативнији. Током посете италијански министар спољних послова стекао је утисак о ригидности Израела, који се осећа моћно, те релаксирано прихвата и говори о опцији наставак војних сукоба.⁵⁹ Моро је вероватно те личне утиске мање спомињао услед југословенског фаворизовања арапске стране, те је желео да на неки начин и у овом разговору буде медијатор између двеју страна у сукобу. Са друге стране, југословенски председник је остајао непопустљив. За њега су уступци Каира били максимални, а Тел Авив непопустљив (придодајући да, свакако егзистенција Израела мора бити загарантована⁶⁰).

Према Моровом мишљењу, одлука египатског врха да не продужи рок прекида ватре растеретила је Јарингову мисију бриге о роковима, која је до тада паралисала њен рад, али и донела стање у коме лако може доћи до инцидента. Моро је хвалио Титову активност и сложио се са његовом оценом о флексибилности Египта, али и исказао бојазан да су мале наде за решење. У Израелу се уверио у ратоборност јавног мњења, које притиска владу. У влади је најумеренији министар спољних послова Ебан (због тога што види и перспективу остатка света), а најекстремнији министар одбране Дајан. Неку средњу линију представља Голда Меир, али те разлике су минималне. Израел није спреман да прихвати повлачење са територија заузетих у рату као предуслов за разговоре, за које иначе тврде да су спремни. При том ставу су

58 AJ, 837, 1-2/48-90, Забелешка о наставку југословенско-италијанских разговора 26. марта 1971. године у Риму.

59 Varsori, *Dalla rinascita al declino*, 347.

60 О сазревању тог става у југословенској дипломатији наклоњеној Арапима, видети: Bogetić, Životić, *Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967, 150.*

остали и након прихватања Јаринговог плана од стране УАР-а и истицања тог предуслова. Израелски врх сматра да им прошлост даје за право да остану неповерљиви према предлозима арапских противника (а то је расположење које влада и у јавном мњењу), те да егзистенцију Израела гарантују само одбрањиве границе.

Када је Моро набројао шта би све чинило такве границе, Јосип Броз Тито је то прокоментарисао изјавом да Израел жели да агресију наплати територијама, на шта је Моро одговорио да је то само предлог за разговоре који не мора бити дефинитиван. Тито је истакао да је УАР био крајње попустљив (показујући флексибилност, одговорност и смелост), чак ризикујући у својој јавности са предлогом о мировном уговору са Израелом. Али, приврженост принципу ненасилног решавања спора чини немогућим предају територија Израелу. Егзистенција Израела мора бити ефикасно гарантована, али израелска војска мора да се повуче. Моро је изјавио да Италија стоји уз резолуцију Савета безбедности о повлачењу Израела. Али сада је време да се искористи свака могућност за преговоре и он види две такве могућности, тј. „пукотине“ у израелском ставу: 1) израелско неодбијање разговора о отварању Суеца; 2) чудан предлог Израела о статусу Шарм ел Шеика. Моро је упозорио да је на свима сада одговорност да се погура у том правцу. Прва „пукотина“ је могућност јер је Израел свестан да су међународне симпатије сада на арапској страни, а питање Суеца интересује многе – потезом у том правцу би се смекшала јавна мњења многих земаља. Друга „пукотина“ (предлог Израела да му се Шарм ел Шеик изда под кирију) битна је јер је то једини територијални спор са УАР-ом – његовим решењем остали би само спорови са Сиријом и Јорданом.

На те опсервације Тито је одговорио да је убеђен да УАР неће уступити територије ни у ком виду. Био је сагласан са Мором о потреби улагања напора за мир на Блиском истоку и ширем Медитерану, али је предуслов за то било израелско повлачење са окупираних арапских територија. У том процесу кључни су улога и став САД, као и других земаља које су у добрим односима са Израелом – међу којима и Италије. Уз то, југословенски председник је поново изнео своју опомињућу констатацију да ће се, ако се Каиру мирољубивост ускоро не буде исплатила, тешко обуздати незадовољства, поготово млађих официра, и рат ће бити изгледнији. По том питању кључни су наредни месеци. Моро се сагласио са Јосипом Брозом Титом и уверавао га да ће Италија чинити све што може, као и до сада, за мирно решење.

У саопштењу након посете⁶¹ заједничко становиште о овом питању нађено је у подршци резолуцији Савета безбедности од 22. новем-

61 АЈ, 837, I-2/48-90, Нацрт коминикеа о посети председника СФРЈ Италији.

бра 1967.⁶² и мисији Гунара Јаринга, уз исказивање дубоке забринутости због кризе.

Поред разговора са Италијанима, југословенски председник је о Блиском истоку разговарао и са представницима УАР-а. Јосип Броз Тито је 27. марта (неформални део посете, формални је завршен 26. марта) у месту Сан Росоре код Пизе уз Мирка Тепавца примио и водио разговоре са потпредседником владе и министром спољних послова УАР-а, Махмудом Ријадом, који је дошао са још тројицом египатских дипломата.⁶³ Разговор је вођен у изразитом пријатељском тону и открива нам заједнички југословенско-арапски поглед на конфликт, али, што је још битније, и на планове за потоњу дипломатску активност. Имајући то у виду, овај разговор нам додатно помаже и у тумачењу југословенско-италијанских разговора о Блиском истоку, тј. расветљава нам југословенску позицију.

Прво, услед помало и нежељеног питања југословенског председника о томе какав је резултат посете Садата Москви,⁶⁴ разговор се водио о улози суперсила у конфликту. Разговор о СССР-у, сили која је у кризи постала примамљива алтернатива за арапски свет насупрот несврстаности, тиме и својеврсни такмац Југославије, трајао је кратко. Ријад је само одговорио да је резултат посете позитиван јер СССР шаље оружје. Након тога, египатски министар је радије прешао на разматрање односа САД према сукобу. Иако је сматрао да су чак и САД постале критичкије настројене према Израелу, Ријад није веровао да ће то имати икакав практичан резултат. Такво мишљење је стекао због јаког притиска ционистичких кругова на Вашингтон, као и због тога што су амерички званичници погазили обећање да ће решити кризу чим УАР прихвати Јарингов план. Решење је остајало далеко, а у том тренутку су Американци чак избегавали контакте са Каиром. Као и Тито Италијанима, Ријад је говорио о порасту притиска на руководство УАР-а који долазе из војске, али и из целог арапског света. Ријад се осврнуо и на позиције Израела. Кључ израелске упорности видео је у томе што држава Израел због сукоба добија из дијаспоре високе дотације, кључне за одржавање животног стандарда, па не види могућност да се Израел упусти у дискусију о гаранцијама.

Тито је након тога представио својеврстан план презентације арапске ствари пред другим државама. Упоређујући тај план са његовим разговорима са италијанским представницима претходних дана, видимо да је југословенски председник у потпуности поступао по тој

62 Наведена Резолуција била је и основа Морове и италијанске спољне политике према Блиском истоку у наредном периоду (Monzali, „Aldo Moro e la politica estera Italiana (1963–1978)”, 17).

63 АЈ, 837, I-2/48–90, Забелешка.

64 Извори сведоче о устезању Ријада при одговору на ово питање.

шеми. План се састојао из следећих тачака: притискати САД, а оне ће онда притиснути Израел; истицати максималну попустљивост УАР-а; истицати да УАР никако не може да се одрекне свог суверенитета због своје јавности која може да принуди политичаре и на нека другачија решења која они не желе; истицати да се мора учинити све за померање са мртве тачке, што је стање за које је крив Израел; истицати да УАР жели мирно решење, али да ће, ако не наиђе на разумевање других, морати сам да решава кризу адекватним средствима.

Ријад је онда истакао да је наишао на пуно разумевање Мора, преко кога је покушао да притисне САД да обуставе подршку Израелу и да траже разумнији став Јерусалима. Пошто САД избегава да одговори УАР-у, Ријад је кренуо у посредну акцију притиска преко њихових савезничких држава – сада је у Италији, а ићи ће и у Париз и Атину. Ријад је оценио да је позиција УАР-а јака након прихватања Јаринговог плана и додао да ако су САД искрене неће дати оружје Израелу у случају евентуалног наставка борби.

Југословенски председник је подржао врх УАР-а да самостално процени шта треба радити даље, истичући да се од њих не може очекивати бескрајно стрпљење и попуштање, па неће бити криви ни за било какве будуће догађаје. Додао је да ће исто пренети и Никсону и оценио да САД мора нешто да уради, сем ако се нису одлучили на сукоб са СССР-ом око Блиског истока. Ријад је одговорио да мисли да нема говора о евентуалном сукобу, да су те претње само усмерене на застрашивање и притисак на СССР. Уз то, САД жели да остави утисак непредвидљивости Никсонове администрације, чиме би спутао слободу акције СССР-а. Тито је на то додао да ни на Далеком истоку ситуација не иде у корист САД, са чиме се сложио Ријад, додајући да је то у корист УАР-а. Тито је упозорио да се Никсон вара ако мисли да може да изведе неку „вијетнамизацију” и на Блиском истоку и да ће ту бити успешнији. Европске земље су још мање спремне да уђу у рат. Због свега тога битно је да се још јаче притисне САД, посебно од стране европских земаља које су то недовољно чиниле до сада.

На крају, Тито је упитао како би пријатељске земље могле да помогну УАР-у. Ријад је истакао да је најбитније да САД престане да даје Израелу оружје и новац, али у то сумња, пошто већ сада даје и више него што је Израелу потребно. УАР ће, у складу са том оценом, притискати САД да бар не даје више него што даје сада, а у том притиску ће бити важна помоћ и других земаља (које би требало и да притисну Израел да прихвати Јарингов план). Ријаду је прво одговорио Тепавац, подржавајући предлог и истичући да на том пољу може још много да се постигне, посебно око Јаринговог плана, јер је позитиван одговор УАР-а на тај план преломио светско јавно мњење на арапску страну. Тито се сагласио и још једном истакао да треба упозорити све да је по-

литика коју УАР води мирољубива, али да могу уследити опасности ако за њу не буде довољно разумевања у свету и адекватног одговора друге стране. Ријад је одговорио да ће они слушати савете југословенског председника, који су до сада били од велике помоћи. УАР остаје фокусиран на мир, али и чврсто решен да ослободи окупиране територије. Тренутно је Каиро изборио најбољу могућу политичку позицију од почетка Јунског рата, али она може пропасти ако се буде одуговлачило и ако се не предузму друге мере и акције у недостатку позитивног одговора Израела. Тито је уверавао да ће Југославија и даље радити на решењу кризе и на тој линији деловати и код других земаља. Ријад је додао да је то тражено и од СССР-а, на шта је југословенски председник одговорио да је то добро пошто СССР може да дела код других влада на тој линији, и да је уопште добро да УАР настави са континуираним, широким и планским акцијама, што ће на дужи рок дати ефекта.

Закључак

Намера овог рада била је да се усредсреди на донекле необичну чињеницу да је током једине званичне посете Јосипа Броза Тита Риму његов разговор са највишим италијанским званичницима био фокусиран на питање Блиског истока. Имајући у виду територијални спор између двеју држава, као и њихове изузетно развијене економске односе, избор теме разговора може деловати изненађујуће. Шта нам таква избор теме и разговори о њој говоре о природи југословенско-италијанских односа?

Превасходни закључак је да су југословенско-италијански односи један комплексан историјски феномен који морамо посматрати као део више ширих процеса. Односи Београда и Рима након 1945. године не могу се свести на територијални спор, иако је то било несумњиво питање од највећег значаја. Југословенско-италијанске односе такође не можемо сводити ни на друге билатералне аспекте, попут економије. Ти односи су имали и шире хоризонте и Титови разговори у Риму показују да су они били релевантни и у неким ширим процесима и одређени њима.

Са друге стране, најважнији закључак овог осврта на Титове разговоре у Риму 1971. године указује на лимитираност југословенско-италијанских односа територијалним спором. Наиме, плодносни разговор двеју страна по питању Блиског истока, у коме се показао висок степен сличности ставова и могућности дијалога и медијације међу зараћеним странама, говори о потенцијалу блискоисточне сарадње Београда и Рима. Тај потенцијал није спутавала италијанска припадност НАТО савезу, већ територијални спор који је спречавао да до ви-

ше оваквих сусрета дође и да лидери двеју суседних држава више сарађују у мултилатералном оквиру. Заглављеност у билатералном спору тако је ограничавала и урушавала потенцијал двеју држава да плодносно сарађују по питањима попут овог. Евентуално раније решавање или непостојање територијалног спора засигурно би оставило далеко већи простор и могућност за успешну сарадњу Београда и Рима на Блиском истоку. Разговори Тита и Мора марта 1971. године показатељ су да су ове две државе, и посебно ова два државника, могли да додатно допринесу процесу решавања сукоба на Блиском истоку.

На крају, ова студија случаја нам јасно указује на значај Блиског истока као новог хоризонта у спољним политикама Београда и Рима почетком седамдесетих година, али и као новог хоризонта у њиховим билатералним односима. Као што разговори Тита и Мора одсликавају, Југославија и Италија биле су изузетно усредсређене на блискоисточне и средоземне теме од краја шездесетих година XX века, свесне да као медитеранске земље умногоме зависе од развоја ситуације на Блиском истоку. Њихов специфичан фокус на ову тему довео је и до тога да она буде главна и највише дискутована у разговорима. Потоњи развој и реперкусије блискоисточне кризе на све медитеранске земље, али и на цео свет, доказали су да је овај фокус Тита и Мора на ту тематику био и више него оправдан.

Sources and Literature

Arhiv Jugoslavije: Fond 837, Кабинет председника Републике.

- Bucarelli, Massimo. „Il problema del confine orientale nella politica estera di Aldo Moro”, *Aldo Moro nell'Italia contemporanea*, a cura di Francesco Perfetti, Andrea Ungari, Daniele Caviglia, Daniele De Luca, 485–509. Firenze: le Lettere, 2011.
- Bogetić, Dragan, Bojan Dimitrijević. *Tršćanska kriza 1945–1954: vojnopolitički aspekti*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2009.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslavija između Istoka i Zapada”. U: *Jugoslavija u Hladnom ratu*, ur. Aleksandar Životić, 13–36. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010. (Cyrillic)
- Bogetić, Dragan, Aleksandar Životić. *Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010.
- Bonifacio, Arrigo, Bogdan Živković. „Osimo dalla prospettiva italiana e da quella jugoslava: due nuovi contributi”. «*QUALESTORIA*» 1 2019, 177–183.
- Varsori, Antonio. *Dalla rinascita al declino. Storia internazionale dell'Italia repubblicana*. Bologna: il Mulino: 2022.
- Gentiloni Silveri, Umberto. *Storia dell'Italia contemporanea 1943-2019*. Bologna: il Mulino, 2019.
- De Castro, Diego. *La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*. Trieste: Edizioni Lint, 1981.
- De Leonardis, Massimo. *La "diplomazia atlantica" e la soluzione del problema di Trieste (1952–1954)*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1992.
- Dimić, Ljubodrag. „Godina 1968 – ishodište nove jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije”, U: *1968 – četrdeset godina posle*, ur. Radmila Radić, 339–378. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008. (Cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. „Josip Broz Tito i 'Jugoslovenski pogled na Evropu'”, U: *Jugoslavija u Hladnom ratu*, ur. Aleksandar Životić, 183–205. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010. (Cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Dragišić, Petar. Šta smo znali o Italiji? Pogledi iz Beograda na Italiju 1955–1978. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019. (Cyrillic)
- Duroselle, Jean-Baptiste. *Le conflit de Trieste, 1943–1954*. Brussels: Éditions de L'Institut de sociologie de L'Université libre de Bruxelles, 1966.
- Živković, Bogdan. „Od novog pomirenja do strateškog saveza: odnosi jugoslovenskih i italijanskih komunista od 1962. do Toljatijeve posete januara 1964. godine”. *Istorijski zapisi* 3–4/2020, 121–146. (Cyrillic)

- Živković, Bogdan. „The Two Last Encounters between Broz and Berlinguer – the Epilogue of an Alliance”. *Balkanica - Annual of the Institute for Balkan Studies*, (LIII), 273–300.
- Životić, Aleksandar. „Jugoslavija i bliskoistočna kriza 1967-1968. godine”. U: 1968 – četrdeset godina posle, ur. Radmila Radić, 51–68. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008. (Cyrillic)
- Zaccaria Benedetto. *The EEC's Yugoslav Policy in Cold War Europe, 1968–1980*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016.
- Zaccaria Benedetto. *La strada per Osimo. Italia e Jugoslavia allo specchio (1965–1975)*. Milano: Franco Angeli, 2018.
- Imperato, Federico. „Tra equidistanza e filoarabismo. Aldo Moro e il conflitto arabo-israeliano”. *Fra diplomazia e petrolio. Aldo Moro e la politica italiana in Medio Oriente*, a cura di Federico Imperato, Rosario Milano, Luciano Monzali, 47-98. Bari: Cacucci editore, 2018.
- Italy since 1945*. Ed. Patrick McCarthy. Oxford: Oxford University Press 2000.
- Lekić, Miodrag. *Istorija Italije : od Kavura do Montija (1861-2011)*. Beograd: Smart studio, 2013.
- Milak, Enes. *Italija i Jugoslavija 1931-1937*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987.
- Milkić, Miljan. *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943–1947*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012.
- Mićunović, Veljko. *Moskovske godine 1969/1971*. Beograd, Jugoslovenska revija: 1984.
- Mišić, Saša. „Jugoslovensko-italijanski odnosi i čehoslovačka kriza 1968. godine”. u: 1968 – četrdeset godina posle, ur. Radmila Radić, 293–312. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008. (Cyrillic)
- Mišić, Saša. „Poseta Josipa Broza Tita Italiji 1971. godine”. u: *Tito – viđenja i tumačenja*, ur. Olga Manojlović Pintar, 505–521. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- Mišić Saša. *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Beograd: Fakultet političkih nauka, 2018.
- Mišić, Saša. „'Ne može se više ponoviti 1948. godina!' Jugoslavija i italijanski komunisti i socijalisti 1957–1962.”. *Tokovi istorije* 2/2022, 153–185. (Cyrillic)
- Monzali, Luciano. *Gli Italiani di Dalmazia e le relazioni italo-jugoslave nel Novecento*. Venezia: Marsilio, 2015.
- Monzali, Luciano. „Aldo Moro e la politica estera italiana (1963–1978)”. *Fra diplomazia e petrolio. Aldo Moro e la politica italiana in Medio Oriente*, a cura di Federico Imperato, Rosario Milano, Luciano Monzali, 9–46. Bari: Cacucci editore, 2018.

- Monzali, Luciano. *La diplomazia italiana dal Risorgimento alla Prima Repubblica*. Milano: Mondadori, 2023.
- Novak, Bogdan. *Trieste, 1941–1954: The Ethnic, Political, and Ideological Struggle*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.
- Pupo, Raoul. *Fra Italia e Jugoslavia. Saggi sulla questione di Trieste (1945–1954)*. Udine: Del Bianco, 1989.
- Pupo, Raoul. *Guerra e dopoguerra al confine orientale d'Italia, 1938–1956*. Udine: Del Bianco, 1999.
- Tenca Montini, Federico. *La Jugoslavia e la questione di Trieste, 1945–1954*. Bologna: Societa editrice il Mulino, 2020.
- Harper, John L. „Italy and the world since 1945“, *Italy since 1945*, ed. Patrick McCarthy, 95–117. Oxford: Oxford University Press 2000.

Summary

Bogdan Živković

THE MEDITERRANEAN DIMENSION OF YUGOSLAV-ITALIAN RELATIONS. THE ISSUE OF THE MIDDLE EAST IN JOSIP BROZ TITO'S VISIT TO ITALY IN 1971

Abstract: This paper analyses the discussions regarding the Middle East during Josip Broz Tito's visit to Italy in March 1971. The article is based on Yugoslav archival sources. However, relevant historiographical works from Italy and Serbia are used to contextualise the visit and give a broader picture of the Italian and Yugoslav policies regarding the Mediterranean and the Middle East.

Keywords: Yugoslavia, Italy, Middle East, Mediterranean, Josip Broz Tito, Aldo Moro

This article analyses the conversations between the Yugoslav president Tito and the Italian Minister of Foreign Affairs Aldo Moro, held in Rome in March 1971. This was Tito's only official visit to Italy. The conversations were unusual since they revolved around the crisis in the Middle East. Having in mind that the two states were having a significant territorial dispute and very intense economic relations, the main topic of the conversations is somewhat unexpected. In order to explain how and why this topic had emerged in the conversations, the paper introduces two introductory sections. The first one focuses on the history of the territorial dispute and the Yugoslav-Italian bilateral relations. As the secret negotiations between the two sides were under way, it was agreed not to mention this issue during the visit. Thus, it was not mentioned during the official talks in Rome. The second introduction focuses on the Mediterranean and Middle Eastern

policies of both Yugoslavia and Italy. This section explains how and why the Middle East became an important issue for the two states, particularly after the 1967 war. Thus, it was an important topic for both Mediterranean countries, and it dominated the talks in Rome between Tito and Moro. The third part of the paper gives an in-depth depiction and analysis of the talks, based on Yugoslav sources. During the talks, the Yugoslav president advocated for the Egyptian side, and talked in length about Cairo's position. Moro agreed with the major part of Tito's observation, but talked mostly about his visit to Israel, and proposed certain ways how to approach Tel Aviv and initiate negotiations. This part also contains a depiction of Tito's talks with the Egyptian Minister of Foreign Affairs, Riad, who was in Italy at that time. Finally, the concluding remarks contain three different sections. Firstly, the visit is viewed as a case study demonstrating that the Yugoslav-Italian bilateral relations cannot be viewed in the lens of the territorial dispute only. In fact, those relations were intertwined with various other processes, and had broader horizons. Secondly, the visit demonstrates how fruitful a Mediterranean collaboration between Belgrade and Rome could have been if it had not been hampered by the bilateral territorial dispute. Finally, the visit demonstrates that since the late 1960s both countries were focused on the Middle East and the Mediterranean in their respective foreign policies. This was a new horizon in their international activities, and such focus on this region was vindicated soon, by the growing global importance of the Middle East in the 1970s.